

Monika Tenenbaum-Kulig

Uniwersytet Wrocławski

e-mail: monika.tenenbaum-kulig@uwr.edu.pl

ORCID 0000-0001-7539-6351

OCHRONA PODWYKONAWCÓW I DALSZYCH PODWYKONAWCÓW ZAMÓWIEŃ NA ROBOTY BUDOWLANE W ŚWIELE ART. 143A PRAWA ZAMÓWIEŃ PUBLICZNYCH

PROTECTION GRANTED TO SUBCONTRACTORS AND FURTHER SUBCONTRACTORS ENGAGED UNDER CONSTRUCTION WORK CONTRACTS IN THE LIGHT OF ART. 143A OF THE PUBLIC PROCUREMENT LAW ACT

DOI: 10.15611/pn.2018.540.14

Streszczenie: Celem publikacji jest przeprowadzenie analizy art. 143a Prawa zamówień publicznych, dodanego do tej ustawy w wyniku nowelizacji z dnia 8 listopada 2013 r. (ustawą z dnia 8 listopada 2013 r. o zmianie ustawy – Prawo zamówień publicznych, Dz. U. 2013, poz. 1473) oraz dokonanie oceny, czy zamierzenie ustawodawcy związane z dodaniem artykułu, o którym mowa, polegające na zapewnieniu ochrony podwykonawcom i dalszym podwykonawcom w zakresie należnego im wynagrodzenia, zostało zrealizowane. Zgodnie z uzasadnieniem projektu ustawy nowelizującej intencją projektodawcy było bowiem zwiększenie płynności finansowej wykonawców, podwykonawców i dalszych podwykonawców zamówienia na roboty budowlane, zwiększenie częstotliwości wypłacanego im wynagrodzenia oraz zapewnienie tym podmiotom gwarancji terminowej i pełnej zapłaty wynagrodzenia za wykonane prace.

Słowa kluczowe: Prawo zamówień publicznych, zamówienia na roboty budowlane, podwykonawstwo.

Summary: The purpose of the paper is to analyse art. 143a of the public procurement law act included there as a result of amendment dated 8th November 2013 (Act of 8th November 2013 amending public procurement law act, Dz. U. [Journal of Laws] 2013, item 1473) and to assess whether the legislator's intended purpose of adding the article concerned, namely to grant protection to subcontractors and further subcontractors as regards the remuneration due to them, has been achieved. In the substantiation to the proposed amendment it was stated that the intention of the proposal had been to improve financial liquidity of contractors, subcon-

tractors and further subcontractors engaged under construction work contracts, to increase the frequency of payments of remuneration due to them, and to guarantee the entities concerned timely payment of full amounts due for the works performed by them.

Keywords: public procurement law, construction work contracts awarding, sub-contracting.

1. Wstęp

W wyniku nowelizacji z dnia 8 listopada 2013 r.¹ do Prawa zamówień publicznych² został dodany art. 143a, służący zapewnieniu ochrony podwykonawcom i dalszym podwykonawcom w zakresie należnego im wynagrodzenia. Ustawodawca zastosował mechanizm polegający na uzależnieniu wypłaty wykonawcy odpowiednich części należnego mu wynagrodzenia (gdy podlega ono wypłacie częściami) bądź kolejnych zaliczek (gdy wynagrodzenie wykonawcy jest płatne po wykonaniu całości robót budowlanych) od przedstawienia dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom biorącym udział w realizacji odebranych robót budowlanych. W art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p. został uregulowany warunek zapłaty przez zamawiającego drugiej i następnych części wynagrodzenia na rzecz wykonawcy, jeżeli wynagrodzenie jest należne w częściach, natomiast w art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p. został przewidziany obowiązek udzielania przez zamawiającego zaliczek, jeżeli całość wynagrodzenia jest należna wykonawcy po wykonaniu robót budowlanych, a ponadto w przepisie tym określono warunek udzielenia kolejnych zaliczek na rzecz wykonawcy. Należy przy tym podkreślić, że art. 143a p.z.p. znajduje zastosowanie do zamówień na roboty budowlane, których termin wykonywania jest dłuższy niż 12 miesięcy. Zgodnie z uzasadnieniem projektu ustawy nowelizującej intencją projektodawcy było zwiększenie płynności finansowej wykonawców, podwykonawców i dalszych podwykonawców zamówienia na roboty budowlane, zwiększenie częstotliwości wypłacanego im wynagrodzenia oraz zapewnienie tym podmiotom gwarancji terminowej i pełnej zapłaty wynagrodzenia za wykonane prace³. Celem niniejszej publikacji jest przeprowadzenie analizy powyższej regulacji oraz dokonanie oceny, czy zamysł ustawodawcy w postaci zapewnienia ochrony podwykonawcom i dalszym podwykonawcom został skutecznie zrealizowany.

---

¹ Ustawa z dnia 8 listopada 2013 r. o zmianie ustawy – Prawo zamówień publicznych, Dz. U. 2013, poz. 1473.

² Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r., t. j. Dz. U. z 2018, poz. 1986 z późn. zm. – dalej jako p.z.p.

³ Druk nr 1179, Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Prawo zamówień publicznych, <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/druk.xsp?nr=1179> (dostęp dnia: 31.01.2019 r.).

2. Obowiązek udzielania zaliczek na rzecz wykonawcy

W art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p. ustawodawca określił, że w przypadku zamówień na roboty budowlane, których termin wykonywania jest dłuższy niż 12 miesięcy, jeżeli umowa przewiduje zapłatę całości wynagrodzenia należnego wykonawcy po wykonaniu całości robót budowlanych, zamawiający jest obowiązany przewidzieć udzielenie zaliczek. Ponadto udzielanie kolejnych zaliczek przez zamawiającego wymaga przedstawienia dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa w art. 143c ust. 1, biorącym udział w realizacji części zamówienia, za którą zaliczka została wypłacona. Z powyższego przepisu wynika ustawowy obowiązek ustanowienia zaliczek płatnych przez zamawiającego na rzecz wykonawcy w przypadkach zamówień na roboty budowlane o terminie wykonania przekraczającym 12 miesięcy. Z wykładni językowej art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p. wyprowadza się słuszny wniosek, że intencją ustawodawcy było udzielenie przez zamawiającego co najmniej trzech zaliczek. Równocześnie podkreśla się jednak, że ze względu na brak wskazania minimalnej kwoty udzielanych zaliczek obciążenie obowiązkiem udzielania co najmniej trzech zaliczek nie ma większego znaczenia z punktu widzenia wykonawcy⁴. Istotnie, w przeciwieństwie do ostatniej części wynagrodzenia należnego wykonawcy w częściach (zob. art. 143a ust. 3 p.z.p.), w przypadku zaliczek ustawodawca nie określił żadnych wytycznych dotyczących ich wysokości. Ustalenie zaliczek na zbyt niskim poziomie niewątpliwie nie będzie służyło zabezpieczeniu interesu wykonawcy. Z powodu nieokreślenia przez ustawodawcę żadnych warunków, w tym przede wszystkim wysokości zaliczek, nałożenie na zamawiającego obowiązku udzielania obligatoryjnych zaliczek został poddany krytyce⁵. *Ratio legis* uzależnienia wypłaty drugiej i każdej kolejnej zaliczki od przedstawienia dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom jest analogiczne jak w przypadku art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p. Celem jest bowiem zdyscyplinowanie wykonawcy do bieżącego regulowania należności podwykonawców i dalszych podwykonawców. Ponadto również w tym przypadku należy uznać, że ustawodawca zakłada, iż świadczenia wypłacane przez zamawiającego (w tym przypadku przybierające postać zaliczek) powinny być przeznaczane między innymi na kolejne wynagrodzenia należne podwykonawcom i dalszym podwykonawcom. Zamawiający udzielający wykonawcy zaliczek nie powinien być narażony na roszczenia podwykonawców i dalszych podwykonawców, wobec których odpowiada solidarnie z wykonawcą za zapłatę należnego im wynagrodzenia.

⁴ J. Jerzykowski, [w:] W. Dzierżanowski, J. Jerzykowski, M. Stachowiak, *Prawo zamówień publicznych. Komentarz*, wyd. VII, LEX.

⁵ E. Zielińska, *Zasady zaliczkowania wykonawcy zamówienia publicznego*, PZP 2014, nr 2, s. 60 i nast.

W literaturze zwrócono uwagę na to, że dodanie art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p., zgodnie z którym zamawiający jest obowiązany przewidzieć udzielanie zaliczek w przypadku zamówień na roboty budowlane, których termin wykonywania jest dłuższy niż 12 miesięcy, jeżeli umowa przewiduje zapłatę całości wynagrodzenia należnego wykonawcy po wykonaniu całości robót budowlanych, powoduje problem określenia relacji tego przepisu do art. 151a ust. 3 p.z.p., według którego zamawiający nie może udzielić zaliczki, jeżeli wykonawca został wybrany w trybie negocjacji bez ogłoszenia lub z wolnej ręki, chyba że zamówienie jest udzielane na podstawie art. 67 ust. 1 pkt 10 p.z.p. Negatywnie ocenia się brak wprowadzenia w nowelizacji, na mocy której dodano art. 143a p.z.p., regulacji kolizyjnej rozstrzygającej, czy dla ustalenia obowiązku wypłaty zaliczki przez zamawiającego kluczowy jest termin wykonania zamówienia (co oznaczałoby przyznanie pierwszeństwa art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p.), czy też tryb udzielenia takiego zamówienia (co oznaczałoby przyznanie pierwszeństwa art. 151a ust. 3 p.z.p.)⁶. Zdaniem sygnalizującego tę kwestię J. Jerzykowskiego zasadne jest zastosowanie w tym przypadku zasady *lex posterior derogat legi priori* i uznanie, że udzielanie zaliczek jest wymagane w przypadku wszystkich zamówień na roboty budowlane, których termin wykonywania jest dłuższy niż 12 miesięcy, jeżeli umowa przewiduje zapłatę całości wynagrodzenia należnego wykonawcy po wykonaniu całości robót budowlanych, niezależnie od trybu, w jakim została zawarta umowa⁷. Stanowisko to wypada podzielić, przemawiają za nim bowiem również racje natury celowościowej.

3. Warunki zapłaty przez zamawiającego drugiej i następnych części wynagrodzenia za odebrane roboty budowlane na rzecz wykonawcy oraz udzielania wykonawcy kolejnych zaliczek

Zgodnie z art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p. w przypadku zamówień na roboty budowlane, których termin wykonywania jest dłuższy niż 12 miesięcy, jeżeli umowa przewiduje zapłatę wynagrodzenia należnego wykonawcy w częściach, warunkiem zapłaty przez zamawiającego drugiej i następnych części należnego wynagrodzenia za odebrane roboty budowlane jest przedstawienie dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa w art. 143c ust. 1 p.z.p., biorącym udział w realizacji odebranych robót budowlanych. Założeniem powyższej regulacji jest zapobieganie zatorom płatniczym i zdyscyplinowanie wykonawcy do bieżącego regulowania należności podwykonawców, zważywszy, że zgodnie z art. 647¹ kodeksu cywilnego⁸ inwestor odpowiada solidarnie z wykonawcą za zapłatę wynagrodzenia należnego podwykonawcy z tytułu wykonanych przez

⁶ J. Jerzykowski, wyd. cyt.

⁷ Tamże. Zob. też: E. Zielińska, wyd. cyt., s. 60.

⁸ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, t. j. Dz. U. z 2018 r., poz. 1025 z późn. zm. – dalej jako: k.c.

niego robót budowlanych, chyba że złożył skutecznie sprzeciw wobec wykonywania tych robót przez podwykonawcę. Ponadto należy mieć na uwadze, że zgodnie z art. 143c p.z.p. zamawiający dokonuje bezpośredniej zapłaty wymagalnego wynagrodzenia przysługującego podwykonawcy lub dalszemu podwykonawcy, który zawarł zaakceptowaną przez zamawiającego umowę o podwykonawstwo, której przedmiotem są roboty budowlane, lub który zawarł przedłożoną zamawiającemu umowę o podwykonawstwo, której przedmiotem są dostawy lub usługi, w przypadku uchylenia się od obowiązku zapłaty odpowiednio przez wykonawcę, podwykonawcę lub dalszego podwykonawcę zamówienia na roboty budowlane. Z art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p. wynika, że ustawodawca uzależnił zapłatę drugiej i kolejnych części wynagrodzenia wykonawcy za odebrane roboty budowlane od przedstawienia zamawiającemu dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia wymienionym wyżej podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, którzy brali udział w odebranych robotach budowlanych. W art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p. wskazano bowiem, że chodzi o podwykonawców i dalszych podwykonawców, o których mowa w art. 143c ust. 1 p.z.p., którzy brali udział w odebranych robotach budowlanych. Powyższa regulacja jest więc spójna; w razie nieotrzymania wymagalnego wynagrodzenia przez podwykonawcę lub dalszego podwykonawcę, o którym mowa, zapłaty dokonuje zamawiający, pomniejszając wypłacane wykonawcy wynagrodzenie za tę część odebranych robót budowlanych, przy realizacji której brał udział rzeczony podwykonawca lub dalszy podwykonawca, o sumę kwot wynikających z nieprzedstawionych przez wykonawcę dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa. Analogiczne rozwiązanie zastosowano w art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p., w którym uzależniono udzielanie kolejnych zaliczek przez zamawiającego od przedstawienia dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa w art. 143c ust. 1, biorącym udział w realizacji części zamówienia, za którą zaliczka została wypłacona. Chodzi więc również o podwykonawców i dalszych podwykonawców, którym zgodnie z art. 143c p.z.p. zamawiający dokonuje bezpośredniej zapłaty wymagalnego wynagrodzenia. Należy podkreślić, że zamawiającemu nie przysługuje uprawnienie do uchylenia warunku zapłaty wykonawcy drugiej i następnych części należnego wynagrodzenia za odebrane roboty budowlane, przewidzianego w art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p.⁹, ani też warunku udzielenia kolejnych zaliczek, przewidzianego w art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p.¹⁰

Normy prawne zawarte w art. 143a ust. 1 p.z.p. wyrażają warunki prawne (*conditiones iuris*) wypłaty – odpowiednio drugiej i kolejnych części wynagrodzenia na rzecz wykonawcy (art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p.) oraz udzielenia kolejnych zaliczek

⁹ Podobnie, opowiadając się za bezwzględnie obowiązującym charakterem art. 143a p.z.p. P. Drapała, *Ochrona roszczeń podwykonawców – mankamenty legislacyjne i wątpliwości w zakresie wykładni art. 143a-143d ZamPublU*, PZP 2016, nr 1, s. 25; M. Sieradzka, [w:] M. Sieradzka (red.), *Prawo zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 594.

¹⁰ P. Drapała, wyd. cyt., s. 25.

(art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p.). Skoro zgodnie z art. 56 k.c. czynność prawna wywołuje nie tylko skutki w niej wyrażone, ale również te, które wynikają z ustawy, z zasad współżycia społecznego i z ustalonych zwyczajów, należy uznać, że art. 143a ust. 1 i 2 p.z.p. współkształtuje treść stosunku prawnego wynikającego z umowy zawartej tytułem zamówienia na roboty budowlane, których termin wykonywania jest dłuższy niż 12 miesięcy. Według nieco innego ujęcia twierdzi się, że art. 143a ust. 2 p.z.p. kształtuje wprost, z mocy prawa, treść umowy w sprawie zamówienia publicznego na roboty budowlane (ponieważ przedstawienie dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom biorącym udział w realizacji odebranych robót budowlanych jest warunkiem dokonania zapłaty wykonawcy realizującemu umowę w sprawie zamówienia publicznego na roboty budowlane niezależnie od przyjętego w umowie sposobu dokonywania zapłaty)¹¹. Należy jednak przyjąć, że art. 143a ust. 2 p.z.p. wpływa na treść stosunku prawnego z tego powodu, że wynikająca z niego regulacja znajduje zastosowanie niezależnie od postanowień umowy.

Brak uzależnienia wypłaty pierwszej części wynagrodzenia należnego wykonawcy za odebrane roboty budowlane od przedstawienia dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa w art. 143c ust. 1, biorącym udział w realizacji tych robót budowlanych, zdaje się wynikać z przyjęcia przez ustawodawcę założenia, że uzyskanie przez wykonawcę środków z wypłaty pierwszej części należnego wynagrodzenia służy zapewnieniu możliwości terminowego regulowania płatności na rzecz podwykonawców i dalszych podwykonawców w kolejnych etapach realizacji robót budowlanych. W związku z powyższą regulacją w literaturze zwrócono uwagę na problem dopuszczalności wprowadzenia przez zamawiającego we wzorze umowy dołączanym do specyfikacji istotnych warunków zamówienia takiego wymogu, o jakim mowa w art. 143a ust. 2 pkt 1 p.z.p., także dla zapłaty pierwszej części wynagrodzenia. Zdaniem J. Jerzykowskiego za przyjęciem dopuszczalności takiego rozwiązania przemawiałoby obowiązywanie zasady swobody kontraktowej (art. 353¹ k.c.), a za jej odrzuceniem dość jednoznaczne brzmienie art. 143a ust. 2 pkt 1 p.z.p., ustanawiającego warunek zapłaty wyłącznie drugiej i następnych części wynagrodzenia. Pomimo tych wątpliwości autor opowiedział się ostatecznie za dopuszczalnością unormowań umownych warunkujących zapłatę wykonawcy pierwszej części należnego wynagrodzenia za odebrane roboty budowlane od przedstawienia dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom biorącym udział w realizacji odebranych robót budowlanych, wskazując, że za przyjęciem tej wykładni przemawia prymat zasady swobody umów oraz racje natury celowościowej. Skoro bowiem wprowadzenie art. 143a i nast. p.z.p. miało na celu ochronę interesów podwykonawców, to uznanie, że art. 143a ust. 2 pkt 1 p.z.p. wyraża normę zakazującą uwarunkowania zapłaty pierwszej części należnego

¹¹ J. Jerzykowski, wyd. cyt.

wynagrodzenia za roboty budowlane od przedstawienia dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom biorącym udział w realizacji robót budowlanych, byłoby sprzeczne z zamiarami ustawodawcy i celem nowelizacji¹². Stanowisko to wypada podzielić, uznając normę prawną wyrażoną w art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p. za mającą charakter semiimperatywny. Taką interpretację wspiera wykładnia celowościowa przepisu, o którym mowa. Skoro bowiem ma on na celu ochronę podwykonawców i dalszych podwykonawców, należy dopuścić możliwość zapewnienia tym podmiotom dalej posuniętej ochrony niż przewidziana w przepisie, o którym mowa.

4. Zakres zastosowania art. 143a p.z.p.

Z art. 143a ust. 1 p.z.p. wynika, że zawarte w nim normy prawne dotyczą zamówień na roboty budowlane. W literaturze wyrażono jednak pogląd, zgodnie z którym art. 143a p.z.p. znajduje zastosowanie nie tylko do umów w sprawie zamówienia publicznego, które odpowiadają ujęciu umowy o roboty budowlane w rozumieniu kodeksu cywilnego (art. 647 i nast. k.c.), ale także do umów o charakterze mieszanym, łączących w sobie elementy umowy o roboty budowlane i umowy o dzieło, oraz do kontraktów nienazwanych, niepoddających się jednolitej kwalifikacji z punktu widzenia kodeksowej typologii umów¹³. Niewątpliwie okolicznością przesądzającą o możliwości zastosowania art. 143a p.z.p. jest zakwalifikowanie danego zamówienia jako zamówienia na roboty budowlane w rozumieniu art. 2 pkt 8 p.z.p.¹⁴ W art. 2 p.z.p. ustawodawca zawarł bowiem słowniczek ustawowy, zawierający definicje wyrażen zawartych w tej ustawie. Roboty budowlane zostały zdefiniowane jako „wykonanie albo zaprojektowanie i wykonanie robót budowlanych określonych w przepisach wydanych na podstawie art. 2c lub obiektu budowlanego, a także realizację obiektu budowlanego, za pomocą dowolnych środków, zgodnie z wymaganiami określonymi przez zamawiającego”. Uważa się też, że art. 143a p.z.p. znajduje zastosowanie nie tylko do umowy, której przedmiotem są wyłącznie roboty budowlane, lecz także do umowy, której przedmiotem są roboty budowlane i usługi (o ile wartościowy udział robót budowlanych w takim zamówieniu jest największy) oraz roboty budowlane i dostawy niezbędne do ich wykonania¹⁵. Wydaje się, że stanowisko to można podzielić ze względu na racje natury celowościowej. Przepis ten nie odnosi się zaś niewątpliwie do umów w sprawie zamówienia na usługi lub dostawy¹⁶.

¹² Tamże.

¹³ J. Jerzykowski, wyd. cyt.; I. Skubiszak-Kalinowska, [w:] I. Skubiszak-Kalinowska, E. Wiktorowska, *Prawo zamówień publicznych. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2018.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ J.E. Nowicki, A. Bazan, *Prawo zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 1067; J.E. Nowicki, *Prawo zamówień publicznych. Komentarz aktualizowany*, LEX/el., 2018.

¹⁶ J. Jerzykowski, wyd. cyt.; I. Skubiszak-Kalinowska, wyd. cyt.

Normy prawne wyrażone w art. 143a p.z.p. znajdują zastosowanie do zamówień na roboty budowlane, których termin wykonywania jest dłuższy niż 12 miesięcy, jednak w literaturze uznaje się, że zamawiający może stosować zasady wyrażone w tym artykule także do zamówień na roboty budowlane, których termin wykonywania jest krótszy niż 12 miesięcy¹⁷. Nie ma podstaw do wykluczenia takiej możliwości, skoro mieści się ona w granicach swobody kontraktowej, a ponadto jest zgodna z *ratio legis* analizowanej regulacji.

J. Jerzykowski wyraził wątpliwość, jak należy rozumieć określenie „zamówienia na roboty budowlane, których termin wykonania jest dłuższy niż 12 miesięcy”. Autor wskazał bowiem, że skoro zgodnie z art. 2 pkt 13 p.z.p. zamówienia publiczne to umowy odpłatne zawierane między zamawiającym a wykonawcą, których przedmiotem są usługi, dostawy lub roboty budowlane, zaś umowa w sprawie zamówienia publicznego jest umową wzajemną (art. 487 § 2 k.c.) – co oznacza, że taka umowa jest wykonana dopiero wtedy, gdy obie strony spełnią swoje świadczenia, mianowicie wykonawca zrealizuje zamówione roboty, a zamawiający uiści zapłatę – to w konsekwencji literalna wykładnia art. 143a ust. 1 p.z.p. wskazywałaby, że w celu określenia 12-miesięcznego terminu wykonania należy uwzględniać nie tylko termin wykonania robót budowlanych, ale także termin spełnienia świadczenia wzajemnego zamawiającego, czyli dokonania zapłaty wynagrodzenia, natomiast z uzasadnienia projektu ustawy nowelizującej wynika, że intencją ustawodawcy było, żeby art. 143a ust. 1 p.z.p. znajdował zastosowanie do umów z terminem wykonania robót budowlanych przekraczającym 12 miesięcy¹⁸. W istocie to ostatnie założenie wynika z uzasadnienia projektu ustawy nowelizującej¹⁹. Wydaje się jednak, że powyższe wątpliwości są nieuzasadnione zarówno w obliczu wykładni językowej, jak i celowościowej. Przede wszystkim z literalnego brzmienia art. 143a ust. 1 p.z.p. wynika, że zwrot „których termin wykonywania jest dłuższy niż 12 miesięcy” odnosi się do robót budowlanych, a nie do zamówień publicznych na roboty budowlane, a więc do terminu wykonania zobowiązań wynikających z umowy wzajemnej. Nie powinno więc budzić wątpliwości, że termin dłuższy niż 12-miesięczny dotyczy wykonania robót budowlanych, a nie spełnienia wszystkich świadczeń mających źródło w umowie o roboty budowlane. Taką wykładnię językową art. 143a ust. 1 p.z.p. wspiera wykładnia celowościowa, znajdująca oparcie w uzasadnieniu projektu ustawy nowelizującej, na mocy której została dodana powyższa regulacja.

5. Pojęcie „odebranych robót budowlanych”

W art. 143a p.z.p. ustawodawca wskazał, że określił w tym przepisie warunki zapłaty przez zamawiającego drugiej i kolejnych części należnego wynagrodzenia za ode-

¹⁷ J.E. Nowicki, A. Bazan, wyd. cyt., s. 1068; J.E. Nowicki, wyd. cyt. Zob. też: I. Skubiszak-Kalinowska, wyd. cyt.

¹⁸ J. Jerzykowski, wyd. cyt.

¹⁹ Druk nr 1179, Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Prawo zamówień publicznych.

brane roboty budowlane. Posłużenie się przez ustawodawcę określeniem „odebrane roboty budowlane” należy uznać za niespójne terminologicznie z nazewnictwem zastosowanym w kodeksie cywilnym. Obowiązek przedłożenia dowodów zapłaty wynagrodzenia należnego podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa w art. 143c ust. 1, jest związany z robotami odebranymi przez zamawiającego, a posługiwanie się pojęciem „robót odebranych” w odniesieniu do płatności częściowych (z wyjątkiem końcowej) uważa się za nieskorelowane z nazewnictwem przyjętym w kodeksie cywilnym, ponieważ przedmiotem odbioru robót budowlanych jest ich całość (art. 647 k.c.), a ustawodawca, mówiąc o podstawie dokonywania płatności częściowych przez inwestora, stanowi o przyjmowaniu robót, a nie o ich odbiorze. Powyższe rozróżnienie pomiędzy odbiorem robót a przyjmowaniem robót uważa się za widoczne przy porównaniu brzmienia art. 647 k.c. i art. 654 k.c.²⁰ Zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie podkreśla się, że „art. 654 k.c. nie posługuje się pojęciem odbioru, który oznacza pokwitowanie, ale odwołuje się do obowiązków inwestora «przyjmowania wykonanych robót częściowo, w miarę ich ukończenia, za zapłatą odpowiedniej części wynagrodzenia». Taka redakcja wskazuje, że przepis reguluje zagadnienie finansowania robót w toku i nie chodzi w nim o odbiór kwitujący wykonawcę z odpowiedniej części robót ze skutkiem wygaśnięcia w tej części zobowiązania, a chodzi o potwierdzenie przez inwestora faktu ukończenia pewnego zakresu robót w celu umożliwienia zapłaty odpowiedniej części wynagrodzenia”²¹. Podkreśla się, że powyższe rozróżnienie nie legło u podstaw sformułowania art. 143a ust. 1 pkt 1 i ust. 2 pkt 1 p.z.p.²²

W art. 654 k.c. jest mowa o obowiązku inwestora – w braku odmiennego postanowienia umowy – przyjmowania na żądanie wykonawcy wykonanych robót częściowo, w miarę ich ukończenia, za zapłatą odpowiedniej części wynagrodzenia. Przez „przyjmowanie” robót częściowo rozumie się, jak wskazano wyżej, potwierdzenie przez inwestora faktu ukończenia pewnego zakresu robót w celu umożliwienia zapłaty odpowiedniej części wynagrodzenia²³. Natomiast pojęcie „odebrania obiektu”, użyte w art. 647 k.c., wiąże się z oddaniem przedmiotu świadczenia przez wykonawcę i jego przyjęciem przez inwestora²⁴ bądź traktuje się jako jeden z obowiązków in-

²⁰ J. Jerzykowski, wyd. cyt.

²¹ Wyrok SN z dnia 16 maja 2013 r., V CSK 260/12, LEX nr 1381038. Tak również: wyrok SN z dnia 4 września 2002 r., I CK 1/02, LEX nr 75261; wyrok SN z dnia 23 stycznia 2007 r., III CSK 275/06, LEX nr 277283; wyrok SN z dnia 16 maja 2013 r., V CSK 260/12, LEX nr 1381038; wyrok SN z dnia 25 września 2014 r., II CSK 645/13, LEX nr 1604630; J.P. Naworski, *Wpływ istnienia wad na obowiązek odbioru robót budowlanych przez inwestora*, PPH 1998, nr 8, s.18; J. Jerzykowski, wyd. cyt.

²² J. Jerzykowski, , wyd. cyt.

²³ Wyrok SN z dnia 16 maja 2013 r., V CSK 260/12, LEX nr 1381038; wyrok SN z dnia 25 września 2014 r., II CSK 645/13, LEX nr 1604630; E. Zielińska, [w:] M. Habdas, M. Fras (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, tom IV: Zobowiązania. Część szczególna (art. 535-764⁹), Warszawa 2018, s. 358. Zob. też: K. Zagrobelny, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 1334.

²⁴ E. Zielińska, wyd. cyt., s. 298.

westora, który odpowiada obowiązkowi wykonawcy oddania obiektu – w tym ujęciu odebranie oznacza wyłącznie przyjęcie świadczenia wykonawcy przez inwestora²⁵. Dokonanie odbioru służy stwierdzeniu prawidłowości wykonanych prac²⁶ i ma charakter aprobowy²⁷. Równocześnie przyjęcie części wykonanych robót określa się mianem odbioru częściowego²⁸, podkreślając jednak, że odbiór częściowy i zapłata części wynagrodzenia nie prowadzi do wygaśnięcia zobowiązań stron w tym zakresie i nie pozbawia możliwości całościowego rozliczenia robót po oddaniu całego obiektu przez wykonawcę i odbiorze przez inwestora²⁹. Z kolei w art. 642 k.c. jest mowa o oddaniu dzieła – jednorazowym, bądź oddawaniu go częściami. Zgodnie z przepisem, o którym mowa, w braku odmiennej umowy przyjmującemu zamówienie należy się wynagrodzenie w chwili oddania dzieła (art. 642 § 1 k.c.), a jeżeli dzieło ma być oddawane częściami, a wynagrodzenie zostało obliczone za każdą część z osobna, wynagrodzenie należy się z chwilą spełnienia każdego ze świadczeń częściowych (art. 642 § 2 k.c.). Z powyższej regulacji wynika, że obowiązek zapłaty wynagrodzenia na gruncie kodeksu cywilnego został powiązany z przyjmowaniem

---

²⁵ J.P. Naworski, wyd. cyt., s. 14; K. Zagrobelny, *Odpowiedzialność inwestora z umowy o roboty budowlane*, Warszawa 2013, s. 119.

²⁶ P. Drapała, [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, tom IV: Zobowiązania. Część szczegółowa, Warszawa 2017, s. 771; K. Zagrobelny, wyd. cyt., s. 120 i nast.

²⁷ J.P. Naworski, wyd. cyt., s. 14; K. Zagrobelny, *Odpowiedzialność inwestora z umowy o roboty budowlane*, s. 122.

²⁸ K. Kołakowski, [w:] G. Bieniek (red.), *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, tom 2, wyd. 6, Warszawa 2006, s. 230; A. Brzozowski, [w:] (red.) K. Pietrzykowski, *Kodeks cywilny*, tom II: Komentarz. Art. 450-1088. Przepisy wprowadzające, Warszawa 2015, s. 459; P. Drapała, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, tom IV: Zobowiązania. Część szczegółowa, s. 850; B. Ruzkiewicz, [w:] J. Ciszewski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 1099; B. Lackoroński, [w:] (red.) K. Osajda, *Komentarze prawa prywatnego, tom IIIB: Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania. Część szczegółowa. Ustawa o terminach zapłaty*, Warszawa 2017, s. 442 i nast.; E. Zielińska, wyd. cyt., s. 358; też, *Zasady zaliczkowania wykonawcy zamówienia publicznego*, s. 61; K. Zagrobelny, wyd. cyt., s. 86; wyrok SN z dnia 4 września 2002 r., I CK 1/02, LEX nr 75261; wyrok SN z dnia 23 stycznia 2007 r., III CSK 275/06, LEX nr 277283; wyrok SN z dnia 26 kwietnia 2007 r., III CSK 366/06, LEX nr 274211; wyrok SN z dnia 16 maja 2013 r., V CSK 260/12, LEX nr 1381038; wyrok SA w Katowicach z dnia 18 stycznia 2017 r., V ACa 321/16, LEX nr 2233012; wyrok SA w Warszawie z dnia 8 maja 2017 r., VI ACa 14/80/15, LEX nr 2340277. Zob. też: K. Zagrobelny, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, s. 1333.

²⁹ Wyrok SN z dnia 4 września 2002 r., I CK 1/02, LEX nr 75261; Wyrok SN z dnia 23 stycznia 2007 r., III CSK 275/06, LEX nr 277283; wyrok SN z dnia 26 kwietnia 2007 r., III CSK 366/06, LEX nr 274211; wyrok SN z dnia 25 września 2014 r., II CSK 645/13, LEX nr 1604630; wyrok SA w Katowicach z dnia 18 stycznia 2017 r., V ACa 321/16, LEX nr 2233012; wyrok SA w Warszawie z dnia 8 maja 2017 r., VI ACa 14/80/15, LEX nr 2340277; E. Zielińska, wyd. cyt.; też, *Zasady zaliczkowania wykonawcy zamówienia publicznego*, s. 61; K. Zagrobelny, wyd. cyt., s. 87. Por. P. Drapała, wyd. cyt. Podobnie B. Lackoroński wskazuje, że w braku odmiennego postanowienia umowy odbiór częściowy nie wywołuje żadnych innych skutków prawnych niż wymagalność roszczenia wykonawcy o zapłatę odpowiedniej części wynagrodzenia, por. B. Lackoroński, wyd. cyt., s. 443. Zob. też: J.P. Naworski, wyd. cyt., s. 17; K. Kołakowski, wyd. cyt., s. 230; K. Zagrobelny, wyd. cyt., s. 1334.

poszczególnych części wykonanych robót budowlanych, czy z oddaniem dzieła, bądź jego części. W art. 143a p.z.p. mowa jest natomiast o odebranych robotach budowlanych.

6. Obowiązek przedstawienia dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa w art. 143c ust. 1, biorącym udział w realizacji odebranych robót budowlanych bądź w realizacji części zamówienia, za którą zaliczka została wypłacona

Warunkiem – odpowiednio: zapłaty przez zamawiającego drugiej i następnych części należnego wynagrodzenia za odebrane roboty budowlane (art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p.) oraz udzielenia kolejnych zaliczek (art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p.) – jest przedstawienie dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa w art. 143c ust. 1, biorącym udział – odpowiednio: w realizacji odebranych robót budowlanych (art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p.) oraz w realizacji części zamówienia, za którą zaliczka została wypłacona (art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p.). Ustawodawca nie wskazał jednak, co stanowi dowód zapłaty wynagrodzenia ani kto powinien przedstawić te dowody. Dowód zapłaty wynagrodzenia niewątpliwie może stanowić potwierdzenie zaksięgowania zapłaty na koncie podwykonawcy³⁰, wyciąg z rachunku bankowego wykonawcy potwierdzający dokonanie przelewu, oświadczenie podwykonawcy o otrzymaniu zapłaty³¹ czy też pokwitowanie³². W ślad za tym ostatnim poglądem przyjmuje się także dopuszczalność posłużenia się oświadczeniami wykonawcy oraz podwykonawcy lub dalszych podwykonawców w zakresie wymagalnego wynagrodzenia i przedmiotu, za który dokonano zapłaty wynagrodzenia³³. Niekiedy jako dowód zapłaty wymienia się fakturę³⁴, który to pogląd można zaakceptować, gdy na fakturze widnieje wskazanie, że udokumentowana nią należność została zapłacona. Podkreśla się, że chodzi o „dowody potwierdzające faktyczną zapłatę wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom”, które określa zamawiający³⁵. Zgodnie z wyrokiem Krajowej Izby Odwoławczej z dnia 7 lutego 2014 r. „przepis art. 143a ust. 1 ustawy Pzp nie specyfikuje dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom. W ocenie Izby, kwestia ta może zostać uregulowa-

³⁰ I. Skubiszak-Kalinowska, wyd. cyt.

³¹ Tamże; J. Jerzykowski, wyd. cyt. P. Granecki wymienia ogólnie „wyciągi z rachunków bankowych”, bez wskazania, o czyj rachunek bankowy chodzi, por. P. Granecki, *Prawo zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 1180.

³² J. Jerzykowski, wyd. cyt.

³³ Zob.: P. Granecki, wyd. cyt., s. 1180.

³⁴ Tamże.

³⁵ J.E. Nowicki, A. Bazan, wyd. cyt., s. 1068; J.E. Nowicki, wyd. cyt.

na w umowie. Jest to tym bardziej pożądane biorąc pod uwagę spory rodzące się na kanwie przedmiotowego zagadnienia. Stąd też domaganie się przez Zamawiającego oświadczenia podwykonawcy, stanowiącego w istocie pokwitowanie w rozumieniu przepisu art. 461 § 1 k.c. jest jak najbardziej uprawnione. Co więcej, zgodnie z art. 462 § 2 k.c., jeżeli dłużnik (wykonawca) ma w tym interes może żądać pokwitowania w szczególnej formie (np. oświadczenia podwykonawcy)³⁶.

W literaturze wyrażono także pogląd, zgodnie z którym „na nim (tj. na zamawiającym – dopisek: MTK) też spoczywa dochowanie staranności w celu uzyskania dowodów potwierdzających faktyczną zapłatę wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom”³⁷. Wydaje się jednak, że za kluczowy należy uznać obowiązek dołożenia staranności w przedłożeniu dowodów, spoczywający na podmiocie zainteresowanym wypłatą odpowiednio drugiej i następnych części wynagrodzenia (art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p.) bądź kolejnych zaliczek (art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p.), to jest na wykonawcy, a zamawiającego obciąża jedynie obowiązek rzetelnej weryfikacji przedłożonych dowodów. Należy przypomnieć, że art. 143a ust. 1 p.z.p. dotyczy podwykonawców i dalszych podwykonawców, którzy zawarli zaakceptowaną przez zamawiającego umowę o podwykonawstwo, której przedmiotem są roboty budowlane, lub którzy zawarli przedłożoną zamawiającemu umowę o podwykonawstwo, której przedmiotem są dostawy lub usługi. Treść umów zawartych przez podwykonawcę lub dalszego podwykonawcę jest więc zamawiającemu znana. W każdym razie brak podstaw do wywiedzenia obowiązku zamawiającego podejmowania aktywnych działań w celu uzyskania dowodów dokonania zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa w art. 143c ust. 1 p.z.p., biorącym udział w realizacji odebranych robót budowlanych.

W literaturze słusznie podkreśla się, że przedstawienie samych dowodów zapłaty nie wystarczy zamawiającemu do poprawnej oceny, czy rzeczywiście zapłacono całość wymagalnego wynagrodzenia, gdyż zamawiający, uzyskując dowód zapłaty, posiada jedynie informację, jaka kwota została zapłacona podwykonawcy, natomiast nie będzie wiedział, jaka kwota powinna zostać zapłacona na rzecz podwykonawcy lub dalszego podwykonawcy. W konsekwencji uważa się, że po stronie zamawiającego zachodzi obowiązek dokonania weryfikacji, jaka kwota wynagrodzenia na rzecz podwykonawcy lub dalszego podwykonawcy jest należna i wymagalna, a jaka została rzeczywiście uiszczona³⁸. Pogląd ten zasługuje na aprobatę, ponieważ skoro warunkiem zapłaty przez zamawiającego drugiej i następnych części wynagrodzenia za odebrane roboty budowlane czy udzielenia kolejnych zaliczek jest przedstawienie nie dowodów zapłaty jakichkolwiek części, lecz całości wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa

³⁶ Wyrok KIO z dnia 7 lutego 2014 r., KIO 130/14, LEX nr 1438428.

³⁷ J.E. Nowicki, A. Bazan, wyd. cyt., s. 1068; J.E. Nowicki, wyd. cyt.

³⁸ I. Skubiszak-Kalinowska, wyd. cyt.

w art. 143c ust. 1, biorącym udział – odpowiednio: w realizacji odebranych robót budowlanych (art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p.) czy w realizacji części zamówienia, za którą zaliczka została wypłacona (art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p.), a zgodnie z art. 143a ust. 2 pkt 1 p.z.p. w razie nieprzedstawienia przez wykonawcę wszystkich dowodów zapłaty, o których mowa, z mocy prawa wstrzymuje się – odpowiednio: wypłatę należnego wynagrodzenia za odebrane roboty budowlane (art. 143a ust. 2 pkt 1 p.z.p.) bądź udzielenie kolejnej zaliczki (art. 143a ust. 2 pkt 2 p.z.p.) w części równej sumie kwot wynikających z nieprzedstawionych dowodów zapłaty, to obowiązkiem zamawiającego jest dokonanie weryfikacji, czy przedłożone mu dowody zapłaty wynagrodzenia na rzecz podwykonawców i dalszych podwykonawców dokumentują zapłatę całości wymagalnego wynagrodzenia, przysługującego tym podmiotom z tytułu – odpowiednio: realizacji odebranych robót budowlanych (art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p.) bądź realizacji części zamówienia, za którą zaliczka została wypłacona (art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p.).

Warunkiem – odpowiednio: zapłaty drugiej i kolejnych części należnego wynagrodzenia wykonawcy za odebrane roboty budowlane (art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p.) czy udzielania kolejnych zaliczek (art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p.) jest przedstawienie dowodów zapłaty jedynie wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa w art. 143c ust. 1 p.z.p., biorącym udział w realizacji odebranych robót budowlanych. Celem tych przepisów jest bowiem uzależnienie dokonywania wypłaty – odpowiednio: drugiej i kolejnych części wynagrodzenia na rzecz wykonawcy bądź udzielania kolejnych zaliczek od prawidłowego zrealizowania przez niego dotychczas należnych płatności na rzecz podwykonawców i dalszych podwykonawców. Powyższej regulacji można przypisać więc funkcję dyscyplinującą i kontrolną. Jednakże nie spełni ona swojej funkcji wówczas, gdy wynagrodzenie podwykonawców i dalszych podwykonawców będzie płatne jednorazowo, po terminie zapłaty wynagrodzenia na rzecz wykonawcy, czy też po dacie udzielenia kolejnej zaliczki. Co prawda zgodnie z art. 143b ust. 2 p.z.p. termin zapłaty wynagrodzenia podwykonawcy lub dalszemu podwykonawcy przewidziany w umowie o podwykonawstwo nie może być dłuższy niż 30 dni od dnia doręczenia wykonawcy, podwykonawcy lub dalszemu podwykonawcy faktury lub rachunku, potwierdzających wykonanie zleconej podwykonawcy lub dalszemu podwykonawcy dostawy, usługi lub roboty budowlanej, jednakże w literaturze podkreśla się, że termin płatności będzie pozbawiony większego znaczenia w razie zastrzeżenia w umowie o podwykonawstwo na przykład warunku akceptacji wykonanych prac przez podpisanie protokołu odbioru, ponieważ w takim przypadku, dopóki wykonawca będzie wstrzymywał akceptację wykonanych prac, nie podpisując protokołu odbioru, roszczenie o zapłatę wynagrodzenia nie będzie wymagalne, a podwykonawca nie będzie mógł wystąpić z żądaniem zapłaty³⁹. Wydaje się więc, że z przed-

³⁹ M. Bielikow-Kucharska, *Regulacje dotyczące podwykonawstwa – przepisy unijne a ustawodawstwo krajowe*, Zam.Pub.Dor. 2015, nr 6, s. 45.

stawionego wyżej powodu można podać w wątpliwość efektywność analizowanej regulacji. Należy zaznaczyć, że w specyfikacji istotnych warunków zamówienia zamawiający może przewidzieć obowiązek ustalenia w odpowiedni sposób zasad dokonywania płatności na rzecz podwykonawców i dalszych podwykonawców, dążąc do tego, by normy prawne zawarte w art. 143a ust. 1 p.z.p. mogły znaleźć praktyczne zastosowanie. Trzeba jednak pamiętać, że jedynie umowy o podwykonawstwo, których przedmiotem są roboty budowlane, wymagają akceptacji przez zamawiającego, a umowy o podwykonawstwo, których przedmiotem są dostawy i usługi, podlegają jedynie przedłożeniu zamawiającemu. Konieczne jest przy tym podkreślenie, że zgodnie z art. 143b ust. 9 p.z.p. zamawiający może wezwać wykonawcę do zmiany (pod rygorem wystąpienia o zapłatę kary umownej) przedłożonej mu umowy o podwykonawstwo, której przedmiotem są dostawy lub usługi jedynie wówczas, gdy termin zapłaty wynagrodzenia jest dłuższy niż 30 dni od dnia doręczenia wykonawcy, podwykonawcy lub dalszemu podwykonawcy faktury lub rachunku, potwierdzających wykonanie zleconej podwykonawcy lub dalszemu podwykonawcy dostawy, usługi lub roboty budowlanej. W pozostałych przypadkach efektywność regulacji przewidzianej w art. 143a ust. 1 p.z.p. może nie zostać osiągnięta.

Chwila wymagalności wynagrodzenia podwykonawców i dalszych podwykonawców przypada po upływie terminu spełnienia świadczenia, który z kolei wynika z odpowiednich postanowień umowy, przy czym swoboda stron w określeniu tego terminu jest ograniczona przez art. 143b ust. 2 p.z.p. Uzyskaniu przez zamawiającego wiedzy o terminie płatności wynagrodzenia podwykonawcy i dalszego podwykonawcy służą art. 143b ust. 5 i art. 143b ust. 8 p.z.p. Zgodnie z pierwszym z wymienionych przepisów wykonawca, podwykonawca lub dalszy podwykonawca zamówienia na roboty budowlane przedkłada zamawiającemu poświadczoną za zgodność z oryginałem kopię zawartej umowy o podwykonawstwo, której przedmiotem są roboty budowlane, w terminie 7 dni od dnia jej zawarcia. Natomiast stosownie do art. 143 b ust. 8 p.z.p. wykonawca, podwykonawca lub dalszy podwykonawca zamówienia na roboty budowlane przedkłada zamawiającemu poświadczoną za zgodność z oryginałem kopię zawartej umowy o podwykonawstwo, której przedmiotem są dostawy lub usługi, w terminie 7 dni od dnia jej zawarcia, z wyłączeniem umów o podwykonawstwo o wartości mniejszej niż 0,5% wartości umowy w sprawie zamówienia publicznego oraz umów o podwykonawstwo, których przedmiot został wskazany przez zamawiającego w specyfikacji istotnych warunków zamówienia jako niepodlegający niniejszemu obowiązkowi. Wyłączenie, o którym mowa w zdaniu pierwszym, nie dotyczy umów o podwykonawstwo o wartości większej niż 50 000 zł. Zamawiający może określić niższą wartość, od której będzie zachodził obowiązek przedkładania umowy o podwykonawstwo. Ponadto, jak już wielokrotnie podkreślano, art. 143a p.z.p. odnosi się do dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa w art. 143c ust. 1 p.z.p., a więc takim, którzy zawarli zaakceptowaną przez zamawiającego umowę o podwykonawstwo, której przedmiotem są roboty budowlane, lub którzy

zawarli przedłożoną zamawiającemu umowę o podwykonawstwo, której przedmiotem są dostawy lub usługi.

Ustawodawca nie wskazał podmiotu, który powinien przedstawić zamawiającemu dowody zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa w art. 143c ust. 1, którzy brali udział w realizacji odebranych robót budowlanych (art. 143a ust. 1 pkt 1 p.z.p.) bądź biorącym udział w realizacji części zamówienia, za którą zaliczka została wypłacona (art. 143a ust. 1 pkt 2 p.z.p.). Należy jednak przyjąć, że obowiązek przedłożenia tych dowodów spoczywa na wykonawcy⁴⁰, skoro w art. 143a ust. 2 p.z.p. ustawodawca stanowi o nieprzedstawieniu wszystkich dowodów zapłaty przez wykonawcę⁴¹. Wypada jednak równocześnie uznać, że obowiązek ten nie musi zostać wykonany osobiście przez wykonawcę, więc skuteczne będzie przedstawienie tych dowodów przez jakikolwiek podmiot, w szczególności także przez podwykonawcę bądź dalszego podwykonawcę⁴² czy też przez osobę trzecią, na przykład poręczyciela, ponoszącego odpowiedzialność za zapłatę wynagrodzenia podwykonawcy⁴³. Jednakże ze względu na interes wykonawcy w spełnieniu przesłanek wypłaty na jego rzecz wynagrodzenia można przypuszczać, że zwykle podmiotem przedkładającym dowody, o których mowa, jest wykonawca. Wypada równocześnie uznać, że wniosek o dopuszczalności przedłożenia dowodów, o których mowa, przez jakikolwiek podmiot nie powinien być wyprowadzany z okoliczności niewskazania w art. 143a ust. 1 p.z.p. podmiotu mającego przedłożyć te dowody, lecz z braku podstaw do przyjęcia wniosku, że powyższy obowiązek powinien być wykonany osobiście przez wykonawcę.

W literaturze wyrażono pogląd, że art. 143a ust. 1 p.z.p. nie odnosi się do przypadków, w których zamawiający dokonuje zapłaty wynagrodzenia bezpośrednio podwykonawcy w związku z dokonaniem przez wykonawcę przelewem wierzytelności (art. 509 § 1 k.c.), tj. przelewem wierzytelności o zapłatę wynagrodzenia należnego od zamawiającego w dług wykonawcy wynikający z umowy zawartej z podwykonawcą bądź w związku z przekazem wynagrodzenia należnego wykonawcy (art. 921¹ k.c.). Wskazuje się, że w takich przypadkach dokonanie zapłaty przez zamawiającego na rzecz podwykonawcy prowadzi do wygaśnięcia wierzytelności podwykonawcy o zapłatę należnego mu wynagrodzenia, a równocześnie zamawiający – ze względu na to, że sam dokonuje zapłaty – dysponuje wiedzą na temat uiszczania wynagrodzenia należnego podwykonawcy. Twierdzi się ponadto, że warunkowanie w takich przypadkach dokonania zapłaty wynagrodzenia wykonawcy wykonaniem dodatkowej czynności przedłożenia dowodów zapłaty wynagro-

⁴⁰ P. Granecki, wyd. cyt., s. 1180.

⁴¹ Okoliczność tę podkreśla także J. Jerzykowski, wyd. cyt.

⁴² Skuteczność przedłożenia dowodów przez podwykonawcę lub dalszego podwykonawcę przyjmują także: J.E. Nowicki, A. Bazan, wyd. cyt., s. 1067; E. Nowicki, *Prawo zamówień publicznych. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2018. Podobnie, wskazując na możliwość przedłożenia dowodów zapłaty przez wykonawcę bądź podwykonawcę: J. Jerzykowski, wyd. cyt.

⁴³ J. Jerzykowski, wyd. cyt.

dzenia podwykonawców i powstrzymywanie się przez zamawiającego od zapłaty z powołaniem się na art. 143a ust. 2 pkt 1 stanowiłoby nadużycie prawa podmiotowego zamawiającego⁴⁴. W mojej ocenie pogląd, że w przypadkach „przelewu dla rozliczenia się” generalnie nie obowiązuje art. 143a ust. 1 p.z.p. nie jest zasadny. Nie można także z okolicznością zapłaty przez zamawiającego na rzecz podwykonawcy w związku z przelewem czy przekazem, o których mowa, wiązać skutku w postaci spełnienia warunku prawnego dokonania tej zapłaty. Należy podkreślić, że przelew przez wykonawcę na podwykonawcę – „w celu rozliczenia się” – części wierzytelności wykonawcy wobec zamawiającego może stanowić przelew w celu zapłaty (*cessio solutionis causa*) albo przelew w miejsce wykonania (*cessio in solutum*). Jeżeli wykonawca za zgodą podwykonawcy, zamiast dokonać zapłaty należnego mu wynagrodzenia, przenosi na niego część swojej wierzytelności wobec zamawiającego o zapłatę wynagrodzenia, zastosowanie znajduje art. 453 k.c. (ponieważ dłużnik w celu zwolnienia się z zobowiązania spełnia za zgodą wierzyciela inne świadczenie) i dług wykonawcy wobec podwykonawcy wygasa. Skutek ten wystąpi jednak wyłącznie wtedy, gdy wolą stron będzie umorzenie zobowiązania poprzez zastępcze wykonanie⁴⁵. Jest to tak zwany przelew w miejsce wykonania (*cessio in solutum*). W takim przypadku za dowód zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcy należałoby uznać dowód zawarcia powyższej umowy oraz dokonania przelewu wierzytelności. W szczególności nie podzielam poglądu, że wówczas dopiero dokonanie zapłaty przez zamawiającego na rzecz podwykonawcy prowadzi do wygaśnięcia wierzytelności podwykonawcy wobec wykonawcy o zapłatę należnego mu wynagrodzenia. Ten skutek następuje bowiem w chwili przeniesienia na podwykonawcę wierzytelności wykonawcy wobec zamawiającego o zapłatę wynagrodzenia w celu zwolnienia się przez wykonawcę z zobowiązania, a dokonanie zapłaty przez zamawiającego doprowadzi do wygaśnięcia wierzytelności nabytej przez podwykonawcę. Przyniesiony wyżej pogląd J. Jerzykowskiego należy jednak rozważyć w kontekście przelewu w celu zapłaty (*cessio solutionis causa*). Ten ostatni polega na tym, że dłużnik przenosi na wierzyciela (w celu rozliczenia się z nim) swoją wierzytelność wobec osoby trzeciej, lecz zobowiązanie dłużnika wobec wierzyciela wygasa dopiero w chwili spełnienia świadczenia na rzecz wierzyciela przez dłużnika przelanej wierzytelności. Do tego czasu cesjonariuszowi przysługuje zarówno wierzytelność nabyta na podstawie cesji, jak i wierzytelność wynikająca ze zobowiązania, w celu zapłaty którego cesja została dokonana⁴⁶. Brak wyraźnej podstawy prawnej wnio-

⁴⁴ J. Jerzykowski, wyd. cyt.

⁴⁵ Wyrok SN z dnia 17 października 2008 r., I CSK 100/08, LEX nr 479331; P. Drapała, *Cywilne prawo – zobowiązania – przelew wierzytelności – świadczenie w miejsce wykonania (cessio in solutum)*. Glosa do wyroku SN z dnia 17 października 2008 r., I CSK 100/08, LEX. Zob. też: K. Zawada, *Umowy przenoszące wierzytelności*, Rejent 1992, nr 1/9, s. 28 i nast.; tenże, [w:] A. Olejniczak (red.), *System prawa prywatnego*, t. 6, Prawo zobowiązań – część ogólna, Warszawa 2009, s. 1064.

⁴⁶ K. Zawada, *Umowy przenoszące wierzytelności*, s. 29 i nast.; tenże, [w:] A. Olejniczak (red.), *System prawa prywatnego*, t. 6, Prawo zobowiązań – część ogólna, Warszawa 2009, s. 1064 i nast.; wy-

sku, że art. 143a ust. 1 p.z.p. wówczas nie obowiązuje, ale niewątpliwie ochronny cel tego przepisu dezaktualizuje się, ponieważ skoro spełnienie świadczenia przez zamawiającego na rzecz podwykonawcy powoduje wygaśnięcie wierzytelności podwykonawcy wobec wykonawcy, nie zaistnieje sytuacja, w której w chwili dokonania zapłaty przez zamawiającego wymagalna wierzytelność podwykonawcy wobec wykonawcy o zapłatę wynagrodzenia nie wygaśnie (oczywiście przy założeniu, że wierzytelności te są równe). Wykładnia celowościowa art. 143a ust. 1 p.z.p. skłania więc do wniosku, że w istocie warunkowanie w takim przypadku przez zamawiającego zapłaty wynagrodzenia wykonawcy (przelanego na podwykonawcę) wykonaniem dodatkowej czynności przedłożenia dowodu zapłaty wynagrodzenia temu podwykonawcy i powstrzymanie się przez zamawiającego od zapłaty z powołaniem się na art. 143a ust. 2 pkt 1 stanowiłoby nadużycie prawa podmiotowego zamawiającego.

Natomiast przekazanie przez wykonawcę podwykonawcy odpowiedniej części świadczenia zamawiającego z tytułu zapłaty wynagrodzenia na rzecz wykonawcy (art. 921¹ k.c.) nie powoduje skutku w postaci wygaśnięcia wierzytelności podwykonawcy wobec wykonawcy o zapłatę wynagrodzenia, ponieważ przekaz jest czynnością o charakterze upoważniającym⁴⁷. Ze względu na to, że przekazujący jest w analizowanym przypadku dłużnikiem odbiorcy przekazu, umorzenie długu następuje dopiero przez spełnienie świadczenia, chyba że umówiono się inaczej (art. 921⁵ k.c.), a więc dokonanie przekazu zasadniczo nie oznacza spełnienia świadczenia wykonawcy na rzecz podwykonawcy. Przekazujący i odbiorca przekazu mogą jednak umówić się, że samo przyjęcie przekazu spowoduje wygaśnięcie zobowiązania ze stosunku waluty⁴⁸ (wówczas zamawiający – przyjmując przekaz – dysponuje informacją o przekazie i jego przyjęciu, niekoniecznie jednak musi być mu wiadoma treść umowy między przekazującym i odbiorcą przekazu, zgodnie z którą samo przyjęcie przekazu spowoduje wygaśnięcie zobowiązania ze stosunku waluty; przekaz jest bowiem jednostronną czynnością prawną, a oświadczenie woli przekazującego może być złożone przekazanemu lub odbiorcy przekazu⁴⁹). Brak podstaw do uznania, że art. 143a ust. 1 p.z.p. w takim przypadku nie obowiązuje. Jeżeli przekazujący i odbiorca przekazu postanowili, że samo przyjęcie przekazu spowoduje wygaśnięcie długu wykonawcy wobec podwykonawcy, należałoby przyjąć koniecz-

---

rok SN z dnia 17 listopada 2006 r., V CSK 253/06, LEX nr 259771; wyrok SN z dnia 17 października 2008 r., I CSK 100/08, LEX nr 479331; P. Drapała, wyd. cyt.

⁴⁷ Z. Radwański, J. Panowicz-Lipska, *Zobowiązania – część szczegółowa*, Warszawa, 2005, s. 326; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2004, s. 582; Cz. Żuławska, [w:] G. Bieniek (red.), *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, tom 2, wyd. 6, Warszawa 2006, s. 798; K. Zawada, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny*, tom II: Komentarz do artykułów 450-1088, Warszawa 2005, s. 836; P. Machnikowski, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 1692.

⁴⁸ P. Machnikowski, wyd. cyt., s. 1697. Zob. również: Cz. Żuławska, wyd. cyt., s. 807.

⁴⁹ Z. Radwański, J. Panowicz-Lipska, wyd. cyt., s. 326 i nast.; K. Zawada, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny...*, s. 837; P. Machnikowski, wyd. cyt., s. 1693.

ność przedłożenia zamawiającemu dowodu zawarcia tej umowy przez wykonawcę i podwykonawcę oraz dowodu dokonania przekazu, gdy oświadczenie o przekazie zostało złożone podwykonawcy. Wówczas zamawiający przyjmując przekaz będzie wiedział, że czynność ta skutkuje wygaśnięciem zobowiązania wykonawcy wobec podwykonawcy. Jeżeli natomiast przekazujący i odbiorca przekazu nie zawarli takiej umowy i umorzenie długu wykonawcy wobec podwykonawcy nastąpi dopiero przez spełnienie świadczenia przez zamawiającego, aktualne pozostają uwagi poczynione wyżej w kontekście przelewu w celu zapłaty (*cessio solutionis causa*).

Sankcją za nieprzedstawienie przez wykonawcę wszystkich dowodów zapłaty, o których mowa w art. 143a ust. 1 p.z.p., jest wstrzymanie odpowiednio wypłaty należnego wynagrodzenia za odebrane roboty budowlane bądź udzielenia kolejnej zaliczki – w części równej sumie kwot wynikających z nieprzedstawionych dowodów zapłaty (art. 143a ust. 2 p.z.p.). Wstrzymanie wypłaty należnego wynagrodzenia bądź udzielenia kolejnej zaliczki w odpowiedniej wysokości następuje bez jakichkolwiek negatywnych skutków prawnych dla zamawiającego, w szczególności nie skutkuje obowiązkiem zapłaty odsetek na rzecz wykonawcy. Należy podzielić pogląd J. Jerzykowskiego, że za okres pomiędzy terminem zapłaty wynagrodzenia wynikającym z umowy w sprawie zamówienia publicznego a przedstawieniem wskazanych wyżej dowodów wykonawcy nie są należne odsetki za opóźnienie w zapłacie⁵⁰. Wprowadzony przez ustawodawcę obowiązek wstrzymania wypłaty wynagrodzenia w odpowiedniej części czy udzielenia kolejnej zaliczki jest bowiem konsekwencją niespełnienia jednej z przesłanek aktualizacji obowiązku zapłaty wynagrodzenia na rzecz wykonawcy.

7. Procentowa wartość ostatniej części wynagrodzenia należnego wykonawcy

W przypadku zamówień na roboty budowlane, których termin wykonywania jest dłuższy niż 12 miesięcy, jeżeli umowa przewiduje zapłatę wynagrodzenia należnego wykonawcy w częściach, zamawiający może wskazać w specyfikacji istotnych warunków zamówienia procentową wartość ostatniej części wynagrodzenia, która nie może wynosić więcej niż 10% wynagrodzenia należnego wykonawcy (art. 143a ust. 3 p.z.p.). Celem powyższej regulacji jest zapobieżenie sytuacji, w której wysokość ostatniej części wynagrodzenia wykonawcy zostałaby określona na wyższym poziomie niż 10% wynagrodzenia. Przyjęcie dopuszczalności określenia ostatniej części wynagrodzenia wykonawcy na poziomie wynoszącym maksymalnie 10% wynagrodzenia służy zabezpieczeniu interesu wykonawców⁵¹, ponieważ regulacja ta przeciwdziała możliwości zastrzeżenia ostatniej części wynagrodzenia wykonawcy na wysokim poziomie, zapobiegając w konsekwencji sytuacji, w której uzyskanie

⁵⁰ J. Jerzykowski, wyd. cyt.

⁵¹ I. Skubiszak-Kalinowska, wyd. cyt.

przez wykonawcę zapłaty ostatniej części wynagrodzenia byłoby uzależnione od sfinansowania przez wykonawcę ostatniej części robót o znacznej wartości, wykonanych przez podwykonawców i dalszych podwykonawców. Odmienne rozwiązanie oznaczałoby przerzucenie na wykonawcę ciężaru sfinansowania ostatniej części robót o znacznej wartości, ponieważ warunkiem zapłaty przez zamawiającego ostatniej części należnego wykonawcy wynagrodzenia za odebrane roboty budowlane jest przedstawienie dowodów zapłaty wymagalnego wynagrodzenia podwykonawcom i dalszym podwykonawcom, o których mowa w art. 143c ust. 1, biorącym udział w realizacji odebranych robót budowlanych⁵². Zgodnie z uzasadnieniem projektu ustawy, na mocy której został dodany art. 143a p.z.p., ostatnia część wynagrodzenia wykonawcy ma służyć do bezpośredniego zaspokojenia roszczeń podwykonawców oraz dalszych podwykonawców z tytułu wymagalnego wynagrodzenia, które nie zostało uiszczone⁵³.

8. Zakończenie

Nie ulega wątpliwości, że cel regulacji zawartej w art. 143a p.z.p. wypada ocenić pozytywnie. W toku przeprowadzonej analizy wskazano jednak zastrzeżenia do powyższej regulacji. W efekcie należy uznać, że mimo iż sprzyja ona realizacji zamierzonego przez ustawodawcę celu, jakim jest zapewnienie ochrony podwykonawcom i dalszym podwykonawcom w zakresie należnego im wynagrodzenia, to jednak nie we wszystkich przypadkach efektywność regulacji przewidzianej w art. 143a ust. 1 p.z.p. może zostać osiągnięta.

Literatura

- Bielikow-Kucharska M., *Regulacje dotyczące podwykonawstwa – przepisy unijne a ustawodawstwo krajowe*, Zam.Pub.Dor. 2015, nr 6.
- Brzozowski A., [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny*, Tom II, Komentarz. Art. 450-1088. Przepisy wprowadzające, Warszawa 2015.
- Czachórski W., Brzozowski A., Safjan M., Skowrońska-Bocian E., *Zobowiązania, Zarys wykładu*, Warszawa 2004.
- Drapała P., *Ochrona roszczeń podwykonawców – mankamenty legislacyjne i wątpliwości w zakresie wykładni art. 143a-143d ZamPublU*, PZP 2016, nr 1.
- Drapała P., [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Tom IV. Zobowiązania. Część szczegółowa, Warszawa 2017.
- Drapała P., *Cywilne prawo – zobowiązania – przelew wierzytelności – świadczenie w miejsce wykonania (cessio in solutum)*, glosa do wyroku SN z dnia 17 października 2008 r., I CSK 100/08, LEX.
- Granecki P., *Prawo zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2016.

⁵² Por. tamże.

⁵³ Druk nr 1179... Zob. również: J.E. Nowicki, A. Bazan, wyd. cyt., s. 1068; P. Granecki, wyd. cyt., s. 1181.

- Jerzykowski J., [w:] W. Dzierżanowski, J. Jerzykowski, M. Stachowiak, *Prawo zamówień publicznych*, Komentarz, wyd. VII, LEX.
- Kořakowski K., [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego, Księga trzecia. Zobowiązania*, red. G. Bieniek, tom 2, wyd. 6, Warszawa 2006.
- Lackoroński B., [w:] *Komentarze prawa prywatnego*, red. K. Osajda, Tom IIIB. *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania. Część szczegółowa. Ustawa o terminach zapłaty*, Warszawa 2017.
- Machnikowski P., [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Naworski J.P., *Wpływ istnienia wad na obowiązek odbioru robót budowlanych przez inwestora*, PPH 1998, nr 8.
- Nowicki J.E., *Prawo zamówień publicznych. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2018.
- Nowicki J.E., Bazan A., *Prawo zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Radwański Z., Panowicz-Lipska J., *Zobowiązania – część szczegółowa*, Warszawa 2005.
- Ruszkiewicz B., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Ciszewski, Warszawa 2014.
- Sieradzka M., [w:] *Prawo zamówień publicznych. Komentarz*, red. M. Sieradzka, Warszawa 2018.
- Skubiszak-Kalinowska I., [w:] I. Skubiszak-Kalinowska, E. Wiktorowska, *Prawo zamówień publicznych. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2018.
- Zagrobelny K., *Odpowiedzialność inwestora z umowy o roboty budowlane*, Warszawa 2013.
- Zagrobelny K., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2017.
- Zawada K., *Umowy przenoszące wierzycelnořci*, Rejent 1992, nr 1/9.
- Zawada K., [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny*, Tom II. Komentarz do artykułów 450-1088, Warszawa 2005
- Zawada K., [w:] A. Olejniczak (red.), *System prawa prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, Warszawa 2009.
- Zielińska E., *Zasady zaliczkowania wykonawcy zamówienia publicznego*, PZP 2014, nr 2.
- Zielińska E., [w:] M. Habdas, M. Fras (red.), *Kodeks cywilny, Komentarz*, Tom IV. *Zobowiązania. Część szczególna (art. 535-764°)*, Warszawa 2018.
- Żuławski Cz., [w:] G. Bieniek (red.), *Komentarz do kodeksu cywilnego, Księga trzecia. Zobowiązania*, tom 2, wyd. 6, Warszawa 2006.

Orzecznictwo

- Wyrok SN z dnia 4 września 2002 r., I CK 1/02, LEX nr 75261.
- Wyrok SN z dnia 17 listopada 2006 r., V CSK 253/06, LEX nr 259771.
- Wyrok SN z dnia 23 stycznia 2007 r., III CSK 275/06, LEX nr 277283.
- Wyrok SN z dnia 26 kwietnia 2007 r., III CSK 366/06, LEX nr 274211.
- Wyrok SN z dnia 17 października 2008 r., I CSK 100/08, LEX nr 479331.
- Wyrok SN z dnia 16 maja 2013 r., V CSK 260/12, LEX nr 1381038.
- Wyrok SN z dnia 25 września 2014 r., II CSK 645/13, LEX nr 1604630.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 18 stycznia 2017 r., V ACa 321/16, LEX nr 2233012.
- Wyrok SA w Warszawie z dnia 8 maja 2017 r., VI ACa 14/80/15, LEX nr 2340277.
- Wyrok KIO z dnia 7 lutego 2014 r., KIO 130/14, LEX nr 1438428.